

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

УДК 347.9:316.325
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2022.27.03>

ФІЛАТОВ В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права
Університету митної справи та фінансів

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ МОДЕЛІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті аналізуються особливості методологічних засад дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві. Автор розглядає проблему недосконалості методологічних підходів до аналізу міжнародно-правових явищ та обґрунтовує низку об'єктивних і суб'єктивних чинників, які можуть обумовити позитивістський підхід до аналізу моделі перехідного правосуддя. Окрема увага автора надана питанню ролі методології дослідження моделі перехідного правосуддя, яка окреслена з урахуванням природи та сутності його напрямків і принципів. Зокрема встановлено, що роль методології полягає у наступному: вона допомагає обрати потрібний вектор дослідження; вона забезпечує комплексність та всебічність дослідження; вона визначає спрямованість дослідження; вона дозволяє окреслити характер дослідження. Автор у статті систематизує методологічні принципи аналізу моделі перехідного правосуддя, які визначають необхідність використання загальнонаукових та спеціальноправових методів наукового пошуку. Під цими принципами автор пропонує розуміти основоположні категорії методології дослідження моделі перехідного правосуддя, які розкривають зміст і функціональну спрямованість методів наукового пошуку та характеризують інституціональні зв'язки між методологією і завданнями дослідження. До числа ознак вказаних принципів автор зарахував наступні: взаємообумовленість та взаємозалежність; синергетичність та плюралістичність; унікальність та зв'язок з об'єктом дослідження. Автору вдалося з'ясувати, що дослідники міжнародно-правових явищ концентруються на конкретному об'єкті, залишаючи поза своєю увагою методологічні питання. З урахуванням цього автор пропонує методи дослідження моделі перехідного правосуддя розглядати у якості системи засобів та способів розкриття природи і сутності, закономірностей становлення і розвитку, філософських і нормативно-правових витоків концепції перехідного (транзитарного) правосуддя, а також передумов її застосування в окремих державах. Автором систематизовано наступні ознаки методології дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному

міжнародному праві: здатність отримання практичних висновків через теоретичні дослідження; здатність до індивідуалізації об'єкту дослідження через призму існуючої в науці теоретичної проблеми; здатність бути індикатором етапності наукового дослідження; можливість розкриття природи та сутності правового явища через призму його суспільної ролі та філософських витоків.

Ключові слова: дослідження, методологія, методи та принципи, міжнародно-правове явище, національний та міжнародний контекст, перехідне правосуддя.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Модель перехідного правосуддя є достатньо складним феноменом у міжнародному праві, що обумовлено наявністю історичного аспекту формування правової природи цього явища. Окрім історичного, важливе значення має організаційно-правовий та ідеологічний аспекти, які також змістовно наповнювали модель перехідного правосуддя, надаючи їй комплексності та універсальності. З огляду на це актуальним напрямком наукового пошуку є формування унікальної методології дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. На сучасному етапі проблематика перехідного правосуддя в Україні досліджується виключно через призму його окремих напрямків і принципів. Комплексних досліджень моделі перехідного правосуддя, як міжнародно-правового явища досі не проводилося. Поза увагою науковців також залишаються питання методології дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві.

Формування цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей формування методології дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Передумовою аналізу особливостей методології дослідження моделі перехідного правосуддя є вирішення деяких проблемних аспектів. У своїй роботі Т. Р. Короткий зазначає, що на сьогодні спостерігається невисокий рівень розробленості методологічних принципів і підходів до пізнання міжнародно-правових явищ, в результаті чого присутній однобічний, позитивістський підхід до міжнародного права, вивчення його в прикладному аспекті [1, с. 84]. Вбачається, що модель перехідного правосуддя є саме тим міжнародно-правовим явищем, дослідження якого може перейти в площину національного досвіду, що буде нівелювати його природу та історичні етапи розвитку.

На нашу думку, такий позитивістський підхід обумовлений існуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників, які варто врахувати, адже обрані нами методи дослідження повинні забезпечити від виникнення цих чинників, що зрештою надасть дослідженню комплексності, об'єктивності та всебічності. До числа об'єктивних чинників доцільно віднести наступні:

відсутність чітко окресленого понятійного апарату перехідного правосуддя в теорії міжнародного права; розгалуженість міжнародно-правових актів у сфері перехідного правосуддя; багатосуб'єктність нормотворчого процесу на міжнародно-правовому рівні; відсутність єдиної правозастосовної практики. Присутні також і суб'єктивні чинники, до числа яких варто віднести: обмеженість наукових пошуків внутрішньодержавним правом; політизованість та ідеологізованість досліджень міжнародно-правових явищ; обмеженість національним контекстом перехідного правосуддя.

Окрім вищевказаних застережень, варто визначитися з підходом до дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві, який буде покладено в основу майбутньої методології наукового пошуку. На нашу думку, слід звернути увагу на системно-структурний підхід, прихильником якого є С. В. Черніченко. З цього приводу він зазначає, що міжнародне право є складною, автономною і багатокомпонентною системою. Горизонтальні та вертикальні зв'язки між компонентами цієї системи передбачають використання системно-структурного аналізу, відокремлюючи самостійні інститути, аналізуючи їх, встановлюючи особливості їх структури та змісту. Тобто, на міжнародне право слід дивитися як на функціонуючу систему, насамперед систему норм в процесі їхнього застосування [2, с. 11]. Це повністю відповідає сутності моделі перехідного правосуддя, яка знаходиться у постійному динамічному розвитку та еволюціонує на підставі узагальнення історичного досвіду, в якому кожна країна має свій внесок.

На початку необхідно визначитись зі змістом та сутністю категорії «методологія», що дасть змогу окреслити її роль у нашому дослідженні. Слід звернути увагу на позицію Г. Р. Крет, яка на основі проведеного аналізу зазначає, що у цілому стосовно методології сформовано два підходи: відповідно до першого вона розглядається як система підходів, методів, принципів, способів і засобів наукового пізнання, а згідно з другим – як система підходів, методів, принципів, способів і засобів та вчення про їх використання в пізнавальній діяльності. Таким чином, у межах першого підходу вчені розглядають методологію як відповідний інструментарій, а у межах другого – додатково вказують на практичний аспект її застосування [3, с. 84].

Стосовно практичної складової підкреслимо, що використання методів в пізнавальній діяльності є суб'єктивним процесом, який визначається науковим стилем автора, обраним вектором та гіпотезою дослідження. Тому не доречно концентруватися на таких аспектах, адже методологію дослідження моделі перехідного правосуддя слід визначити як сукупність принципів та методів наукового пізнання природи, сутності та закономірностей розвитку моделі перехідного правосуддя (її принципів, напрямків, нормативно-правових засад, організаційних та ідеологічних аспектів) в теорії та практиці сучасного міжнародного права.

Пропонуємо перейти до визначення окремих принципів дослідження моделі перехідного правосуддя, які спільно з методами утворюють від-

повідну методологію. Досліджуючи методологію наукового пізнання Р. М. Шевчук наголошує, що принципи, як складовий елемент методології, належать до горизонтальної, однорівневої структури та є рівнозначними та однопорядковими з методами наукового дослідження [4, с. 38]. На нашу думку, такий плюралістичний підхід є прийнятним, оскільки він надає методології комплексності та логічно пов'язує принципи з методами наукового пізнання. В умовах дослідження міжнародно-правового явища це дуже доречний підхід, адже методи повинні спиратися на чіткі засади, які в свою чергу повинні враховувати природу цього явища.

Доцільність використання такого підходу в аналізі правових (міжнародно-правових) явищ окреслює в своїй роботі М. В. Костицький. Зокрема він зазначає, що методології потрібно «розташовувати» по горизонталі, а використовувати і конструювати їх учений має на власний розсуд. Це може бути натурфілософська, позитивістська, діалектична, психоаналітична, синергетична чи інша методології [5, с. 12]. Варто припустити, що за своїм характером методологія дослідження моделі перехідного правосуддя має бути синергетичною, оскільки предмет наукового пошуку передбачає використання різних за змістом методів наукового пізнання. Це обов'язково варто відобразити на рівні принципів, під якими пропонуємо розуміти основоположні категорії методології дослідження моделі перехідного правосуддя, які розкривають зміст і функціональну спрямованість методів наукового пошуку та характеризують інституціональні зв'язки між методологією і завданнями дослідження.

Вбачається, що означені принципи мають бути унікальними, а їхній перелік повинен формуватися виключно із урахуванням специфіки об'єкта дослідження. Тобто, на рівні цих принципів мають бути закладені методологічні засади аналізу моделі перехідного правосуддя, які об'єктивно не можуть бути універсальними, адже напрямку залежать від сфери відносин, яка досліджується автором. На підтвердження цієї тези варто навести наступну думку І. С. Кириленко: принципи поєднують у собі коло основоположних ідей, на яких засноване наукове дослідження, а також методів дослідження як кола конкретних прийомів, способів і засобів наукового пізнання тих або інших аспектів досліджуваного явища чи процесу [6, с. 50].

З огляду на вищенаведене пропонуємо до числа принципів наукового дослідження моделі перехідного правосуддя віднести: принцип комплексності та об'єктивності наукового дослідження моделі перехідного правосуддя; принцип динамічності розвитку моделі перехідного правосуддя; принцип взаємозв'язку моделі перехідного правосуддя з соціальними потрясіннями в державі; принцип цілісності міжнародного та національного контекстів перехідного правосуддя; принцип універсальності основних категорій перехідного правосуддя; принцип багаторівневості нормативно-правового регулювання моделі перехідного правосуддя; принцип поєднання поставторитарного та постконфліктного етапів розвитку України.

Аналізуючи запропоновані принципи наукового пізнання, які входять до складу методології дослідження моделі перехідного правосуддя, можна зазначити про деякі їхні особливості, а саме: ці принципи є взаємообумовленими та взаємозалежними, адже в рамках єдиної методології тільки їхнє комплексне застосування гарантуватиме необхідний результат; за своїм змістом ці принципи розкривають синергетичний підхід до аналізу моделі перехідного правосуддя, який обумовлений складною міжнародно-правовою природою цієї моделі; наведені принципи визначають методи, а, отже, вони безпосередньо пов'язані, що є прямим підтвердженням плюралістичного підходу при формуванні методології цього дослідження; на рівні цих принципів простежується унікальність методології, яка пристосована автором під конкретний об'єкт наукового пізнання.

Невід'ємною складовою методології наукового аналізу моделі перехідного правосуддя є методи наукового пошуку. Варто наголосити, що в процесі дослідження моделі перехідного правосуддя доцільно дотримуватися принципу поєднання раціональних та ірраціональних методів наукового пошуку. На таку позицію нас надихнула думка, яку висловив у своїй науковій праці М. С. Кельман. Зокрема він стверджує, що конструюючи концепцію раціоналізму, дослідник, за логікою повинен усвідомлювати потребу імплементації до структури власної методології гносеологічної концепції ірраціональних видів пізнання. Отже, не заперечуючи раціоналізму, сучасна юридична наука використовує ірраціональні знання, які сприймаються суб'єктом пізнання спочатку інтуїтивно і лише у процесі детального вивчення формулюються раціоналістично [7, с. 35].

Вбачається, що правовий аналіз моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві вимагає саме такого поєднання, оскільки політика перехідного періоду – це не тільки об'єктивні категорії (репарації, інституційні реформи тощо), а й суб'єктивні речі (встановлення історичної правди, примирення, амністія тощо). Дослідження суб'єктивних категорій вимагає застосування у поєднанні з раціональними, ірраціональних методів наукового пізнання (формування уявлень про правду, втілення у волі постраждалих напрямків примирення та амністії, бачення сукупності гарантій для винних осіб тощо). Тобто, обмеження методології раціональними методами неминуче призведе до зниження всебічності дослідження моделі перехідного правосуддя, саме тому ми обрали такий міждисциплінарний підхід до наукового пізнання досліджуваного міжнародно-правового явища.

Переходячи до конкретних методів наукового пошуку зазначимо, що в сучасній науці міжнародного права бракує досліджень, пов'язаних з методологією аналізу міжнародно-правових явищ. З приводу цієї проблеми О. О. Мережко вказує, що розуміння метода, як регулятора міжнародних відносин, достатньо розроблено у вітчизняній літературі на відміну від метода, як засобу наукового пізнання міжнародно-правової дійсності [8, с. 15]. Проблема ускладнюється тим, що при дослідженні міжнарод-

но-правових явищ не достатньою мірою використовуються загальноправові методи, які здатні розкрити аксіологічні та гносеологічні особливості досліджуваних міжнародно-правових явищ. На існуванні цієї проблеми також наголошує Мартен Боос, який зазначає, що фахівці з міжнародного права рідко є фахівцями в галузі теорії права, так само як і фахівці в галузі теорії права рідко є фахівцями з міжнародного права [9, с. 23].

На нашу думку, виникнення цієї проблеми пов'язане з двома чинниками: об'єктивним та суб'єктивним. Перший полягає в тому, що методологія формується виключно під потреби наукового дослідження, і має бути унікальною, а, отже, складно сформулювати теоретичні моделі для опису такої методології. Суб'єктивний чинник полягає в тому, що як правило, дослідники міжнародно-правових явищ концентруються на конкретному об'єкті, залишаючи поза своєю увагою методологічні питання. Інакше кажучи, вони розкривають їх достатньо поверхнево, не поглиблюючись у філософсько-правові аспекти застосування тих чи інших методів наукового пізнання.

Передумовою дослідження окремих методів, які увійдуть до структури методології цього дослідження, необхідно сформулювати їхнє авторське визначення. Для цього попередньо ознайомимось з декількома доктринальними визначеннями цієї категорії:

– метод наукового дослідження – це спосіб теоретичного освоєння фактичного матеріалу, насамперед в світоглядному аспекті (С. С. Алексеев) [10, с. 15];

– метод наукового дослідження – це органічна, цілісна, складна система прийомів, способів, які використовуються для пізнання предмета науки, розкриття закономірностей функціонування та розвитку права у всій його повноті та усебічно (В. М. Сирих) [11, с. 365];

– метод наукового дослідження – це способи виявлення, фіксування, збирання, систематизації інформації про факти і явища, а також способи тлумачення, пояснення зібраних даних, побудови понять, концепцій, прогнозів тощо (П. М. Рабінович) [12, с. 618].

Методи дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві пропонуємо поділити на загальнонаукові та спеціально-правові. На нашу думку, такий поділ є достатньо логічним, оскільки дозволяє забезпечити комплексність та повноту дослідження. Вчені-правники виокремлюють наступні переваги використання загальнонаукової методології дослідження: вона забезпечує достовірність та науковість результатів, а також допомагає розкрити предметний зміст правового дослідження [13, с. 8]; без неї не можлива організація і проведення наукового дослідження на емпіричному рівні [14, с. 43]; вона дозволяє надати об'єкту пізнання загальну теоретико-прикладну характеристику, яка є основою подальшого дослідження правового явища [15, с. 79]. Отже, загальнонаукові методи в структурі методології дослідження моделі перехідного правосуддя матимуть важливе значення, оскільки стануть фундаментом,

і дозволять розкрити природу цієї моделі, схарактеризувати її соціально-правову роль, а також вивчити історичні етапи формування.

Невід'ємною частиною дослідження моделі перехідного правосуддя є спеціальноправові методи наукового пізнання, які дадуть змогу проаналізувати нормативно-правовий матеріал, на якому базується модель перехідного правосуддя, а також розглянути організаційні та методологічні особливості напрямків і принципів перехідного правосуддя. Це стане можливим завдяки наступним перевагам спеціальноправових методів: дозволяють детально вивчити специфічні властивості досліджуваного об'єкта [16, с. 49]; в умовах динамічних змін об'єкта, дозволяють знайти внутрішній механізм дії не тільки окремих його компонентів, а й їх взаємодії на різних рівнях [17, с. 38]; характеризуються здатністю узагальнювати і поєднувати теорію та практику при дослідженні окремих державно-правових явищ [18, с. 123]. Необхідно відзначити, що спеціально-правові методи визначаються виключно на рівні науки міжнародного права, що і забезпечує їхню функціональність, тобто здатність до розкриття конкретного об'єкта наукового пошуку. Тому варто припустити, що спеціально-правові методи є відображенням обраного автором вектору дослідження моделі перехідного правосуддя.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Встановлено, що метод наукового пізнання в міжнародному праві: це спосіб отримання практичних висновків через теоретичні дослідження, тобто метод пов'язує завдання і висновки наукового дослідження; це сукупність інструментів, які дозволяють індивідуалізувати об'єкт дослідження та розглянути його через призму існуючої в науці теоретичної проблеми; це основний індикатор етапності наукового дослідження, яка ґрунтується на логічних закономірностях існування об'єкта наукового пошуку; це спосіб розкриття природи та сутності правового явища через призму його суспільної ролі та філософських витоків. Таким чином методи дослідження моделі перехідного правосуддя – це система засобів та способів розкриття природи і сутності, закономірностей становлення і розвитку, філософських і нормативно-правових витоків концепції перехідного (транзитарного) правосуддя, а також передумов її застосування в окремих державах.

Доведено, що роль методології дослідження моделі перехідного правосуддя в сучасному міжнародному праві полягає у наступному: методологія допомагає обрати потрібний вектор дослідження (методи і принципи окреслюють напрямки дослідження, у яких має домінувати міжнародний контекст перехідного правосуддя; методологія забезпечує комплексність та всебічність дослідження (обрані методи і принципи дають змогу максимально об'єктивно провести наукове дослідження моделі перехідного правосуддя); методологія визначає спрямованість дослідження (методи та принципи дозволяють логічно пов'язати поставлені завдання з очікуваними результатами); методологія дозволяє окреслити характер дослід-

ження (методи і принципи допомагають визначити глибину пізнавальної діяльності та сферу подальшого застосування її результатів). При чому систематизація окремих методів аналізу моделі перехідного правосуддя залишається перспективним напрямком наукового пошуку.

Література:

1. Короткий Т. Р. Системно-структурний підхід до дослідження міжнародно-правових явищ у галузі охорони морського середовища. *Актуальні проблеми політики*. 2013. № 48. С. 84–93.
2. Черниченко С. В. Теория международного права : в 2 т. Москва : Издательство «НИМП». 1999. 336 с.
3. Крет Г. Р. Методологічні основи дослідження міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 83–91.
4. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1(11). С. 31–44.
5. Костицький М. В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.
6. Кириленко І. С. Локальна нормотворчість в сучасному суспільстві: теоретико-правові аспекти : дис. канд. юрид. наук. 12.00.01. Київ. 2014. 220 с.
7. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку. *Психологія і суспільство*. 2015. № 4. С. 33–46.
8. Мережко А. А. Введение в философию международного права: Гносеология международного права. Киев : Юстиниан. 2002. 192 с.
9. Черкес М. Ю. Міжнародне право : підручник. Київ : Знання. 2006. 284 с.
10. Алексеев С. С. Общая теория права: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ТК Велби, Проспект. 2008. 576 с.
11. Сырых В. М. Логические основания общей теории права. Т. 1. Элементный состав. 2-е изд., стер. Москва : ЗАО Юстицинформ. 2004. 528 с.
12. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія / ред кол. Ю. С. Шемшученко (голова ред кол.) та ін.* Київ : Укр. енцикл. 2001. Т. 3: К–М. 792 с.
13. Ганьба О. Б. Мірошніченко В. І. Особливості сучасної методології правових наукових досліджень. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*. 2016. № 2(13). С. 3–14.
14. Каламбет С. В., Иванов С. І., Ю. В. Півняк Методологія наукових досліджень : навч. посібник. Дніпропетровськ : Видавництво Маковецький, 2015. 191 с.
15. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П. 2017. 618 с.
16. Калиновський Б. В., Кулик Т. О. Методологія дослідження конституційно-правових засад функціонування та розвитку місцевої демократії в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1–2. С. 45–55.
17. Лук'янова Г. Ю. Методологічні основи дослідження права в сучасній юридичній науці. *Науковий вісник ЛДУВС*. 2011. № 4. С. 33–43.
18. Тарахонич Т. І. Методологічний інструментарій наукового пізнання. *Правова держава*. 2015. № 28. С. 118–126.

Filatov V. Features of the methodology of research of the model of transitional justice in modern international law

Summary. The article analyzes the features of the methodological foundations of the study of the model of transitional justice in modern international law. The author considers the problem of imperfect methodological approaches to the analysis of international legal phenomena and substantiates a number of objective and subjective factors that may lead to a positivist approach to the analysis of the model of transitional justice. The author pays special attention to the issue of determining the role of the methodology of research of the model of transitional justice, which is outlined taking into account the nature and essence of its directions and principles. In particular, it was found that the role of methodology is as follows: it helps to choose the right vector of research; it provides comprehensive and comprehensive research; it determines the direction of the study; it allows to outline the nature of the study. The author systematizes the methodological principles of analysis of the model of transitional justice, which determine the need to use general and special legal methods of scientific research. Under these principles, the author proposes to understand the basic categories of research methodology of the transitional justice model, which reveal the content and functional orientation of scientific research methods and characterize the institutional links between methodology and research objectives. Among the features of these principles, the author included the following: interdependence and interdependence; synergy and pluralism; uniqueness and connection with the object of study. The author managed to find out that researchers of international legal phenomena are concentrating on a specific object, leaving out methodological issues. With this in mind, the author proposes to study the model of transitional justice as a system of means and methods of revealing the nature and essence, patterns of formation and development, philosophical and legal origins of the concept of transitional justice, as well as prerequisites for its application in some countries. The author systematizes the following features of the methodology of research of the model of transitional justice in modern international law: the ability to obtain practical conclusions through theoretical research; the ability to individualize the object of study through the prism of the existing theoretical problem in science; the ability to be an indicator of the stages of scientific research; the possibility of revealing the nature and essence of the legal phenomenon through the prism of its social role and philosophical origins.

Key words: research, methodology, methods and principles, international legal phenomenon, national and international context, transitional justice.